

דיוקנה של מבקרת כבעלת-אסופה

[על נורית גוברין ועל ספרה: קריאת הדורות – ספרות עברית במעגליה. תל-אביב: גוונים 2002. 2 כרכים; 1019 עמודים]

רחל פרנקל-מדן

אחת. ללא ספק זהו סיכום, אבל גם, כפי שאני מקווה, פתח להמשך מתוך התחדשות. [כרך א' עמ' 9. ההדגשות שלי. ר. פ.]

בחירתה של גוברין את שמותיהם של ילדיה הרוחניים מייצגת בעקביות שיטתית את הסרתו ואסיפתו של נגע התלישות וחרפת השוליים, תוך הארתם, פרשנותם והשבתם כצאן אוכד אל המרכז, אל המסלול, אל תוך המעגל.

בדיקת השדות הסמנטיים בהם מצויה המבקרת כל חייה מעלה את תמצית ה"אני מאמין" שלה. זהו קָרְדוֹ אופטימי שמתעקש להוציא דבש מסלע, ותופס את צורת היסוד הקיומית כמסלול מעגלי. גוברין מעמידה תפיסת-עולם הרמונית בשיטתה המחקרית: במלאכתה היא מתיכה קטבים,

פותחת שערים חלודים זה-כבר במפתחות משומנים ומסרבת להתעלם מן השוליים: הובלתם למרכז דינוניה מכוונת להפנייתה של תשומת-ליבנו אל יופיו וחשיבותו של האור בשולי הענן.

נורית גוברין

ל עיטורם של שני הכרכים הדנים בספרותנו לדורותיה, נבחר תו-ספר מאוסף בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ודומה כי יש בבחירה זו משום "אקס-ליבריס" ייחודי מאוד של הכותבת: זו מחברת בחייה את התו האישי, הלאומי והאוניברסיטאי, ואכן מעמידה לפנינו אוסף על שלוש ממשעויותיו של המונח:

1. תהליך של כינוס, קיבוץ וליקוט;
2. מתן מקלט, חסות וה-סרת חרפה;
3. ריפוי ממחלה.

המשמעות הנוספת של השורש א.ס.ף המשלבת אתנחתא עם סוף-פסוק, אינה ממין העניין, שכן כדברי האוספת עצמה, וכאיחולי תלמידיה הרבים שהעמידה

כרבות הימים, זוהי בבחינת "המחצית הראשונה": "מפעל כזה של כינוס "ילדי רוח" כפי שהיו סופרי הדורות הקודמים מכנים אותו, או בלשון משפחתית פחות, כינוס "פזורי רוח" ו"נפוצות", הוא מלאכה מרגשת ומתסכלת בעת ובעונה

גישה המחקרית של גוברין לא צמחה יש מאין. צמרתה העניפה והעבותה היא עדות לעומק שורשיה ורוחב השתרגותם. הטפתה האידיאולוגית-קונצנטרית בכל שיעוריה משולה לאבן המושלכת למים: מעגליה הקונצנטריים של יצירה בודדת מובילים להקשריה במכלול האופוס של היוצר; השתייכותו לקבוצת יוצרים הקשורה לדור, המושפע מזרמים אמנותיים ומהתרחשויות חברתיות, לאומיות ועולמיות.

שני הכרכים נסקרים על-ידי פרופ' אבנר הולצמן, בשרטוט קווים למפעלה המחקרי [כרך א', עמ' 10-24] שאינו מותיר ולו פינה אחת חשוכה. דבריו המקיפים משלבים הערכה מחקרית אובייקטיבית עם אהבת תלמיד נאמן למורתו, אהבה שאינה מקלקלת את השורה.

ניתן לזהות באסופה זו שני מוטיבים עיקריים:

א. מוטיב המשפחה;

ב. מוטיב המסע והמיפוי שבבסיסו מונח התייעוד כיעוד. שני אלה מעצבים את דיוקנה כהסטוריונית וכגיאוגרפית.

א. המשפחה

התו הברור ביותר בדיוקנה של נורית גוברין הוא היותה אשת משפחה. זהו שורש כל מסלולה. למרות שהפרק על משפחתה, בית-הוריה זכרם לברכה ואחותה תבדל"א, החוקרת ד"ר חגית הלפרין, מובא בסופו של הכרך השני, הרי שהוא נמל-המוצא למסעות מחקרה.

הקריאה הראשונה של אסופת-מאמריה היא אפוא כקריאה באוטוביוגרפיה, שכן כל קריאה וחקר יש בהם משום הד או השתקפות לקורא החוקר והמפרש, והחוקרת — בצלמה כותבת.

המעגל הראשון דן במשפחת המוצא: האב, האם, הבית; הוא מתרחב אל המעגלים המקיפים אותו: השכונה בתל-אביב הצנועה של טרם-מדינה, ילדות במעונות-עובדים ברחוב ריינס פינת קק"ל [לימים: בן-גוריון]; קן התנועה המאוחדת — קן צפון — ברחוב אדם הכהן פינת רחוב ארלוזורוב; מגרשיה הריקים של העיר; מחנות העבודה בקיבוצים; החולצה הכחולה, הסרפן והשרוולים הרקומים — כל אלה עולים מן התמונות המלוות פן-אלבומי זה בסוף הכרך השני, ומעמידים דיוקן של ילדות יפה, מאושרת, אופטימית והרמונית, דיוקנה של גיבורת-אידיליה נטולת זיזים טרגיים כלשהם שעלולים להעיב על שמחת החיים. מבחינה זו, לפנינו הסאגה של הצברית המובהקת על מראות השתייה הארצישראלים שלה.

הסופר ישראל כהן, אביה-מורה, [1905-1986] הוא זה שהיתווה את מסלול-חייה בהעמידו את האבות והאמהות

בספריו; בחפשו "פתחים" ו"גשרים"; בזהותו את מלאכת-הביקורת עם אמנות-היצירה שמקורה — כלשון חידודו של חנניה רייכמן — לא יצר-רע; כשוקד על מונוגרפיות [מתתיהו שוהם; יעקב שטיינברג], כעורך העיתון "הפעל הצעיר", כמי שיוצא ובא בעולמם הרוחני של ראשונים; כמי שחש שישנם עדיין מפורסמים הצריכים גילוי, וכמי שמשנת ק. ג. יונג הנחתה את מחקריו הספרותיים והדגישה את השתלבותם של האישי-אנושי עם הלאומי והעולמי. סקירת מסלולו מסתיימת בתמונה משפחתית¹. התמונות תמיד לנגד עיניה של גוברין. כך גם בספר שהוציאו היא ואחותה לזכר אימן, צ'ביה כהן לבית גורדון: דמות האם מעוצבת כמתעדת תולדותיה [1909-1990]; חברת הסתדרות הנוער העממית חלוצית העולמית גורדוניה; חניכת בית-ספרו של יצחק כצנלסון, מלמדת את בנותיה לא רק הילכות כיבוד אב ואם וחשיבותן של תולדות המשפחה עד לעומקי שורשיהן (גורדון גר-דן: משבט דן!) כי אם גם הילכות כיבוד מורים ומחנכים. כך פותחת גוברין את מלוא השער העשירי בכרך ב' לזכרו של המורה דב סדן (עמ' 319-382) ומוצאת בעמנואל בן-גוריון, בנו של ברדיצ'בסקי, דמות-ראי בפרקים "הבן והתלמיד" ו"ענף עץ אבות" (שם, עמ' 431-438). ושוב, גם האנדרטה הצנועה לאם² מסתיימת בשרטוט מדויק של אילן היוחסין המשפחתי והצילומים שמלווים את הספר אינם בבחינת איור גרידא, כי אם לוז נשמתו ועיקר עניינו שאינם ניתנים להעברה במילים.

אין תימה אפוא, שגם במחקרה אין היא פוסחת על מוטיב מרכזי זה במושאי המונוגרפיות הגדולות שלה, השלמות [גרשם שופמן] והחצויות במודע [דבורה בארון]. כאישה יוצרת היא שוקדת על שרטוט דיוקנאותיהן של אחיותיה הרוחניות, מבלי להניף דגלים של פמיניזם מיליטנטי: ראשונות-מתחילות ואחרונות, בנות-הזמן העכשווי. הרשימה ארוכה: יהודית הררי, רוחמה חזנוב, אנדה עמיר, ברכה פרופר, גיטל מישקובסקי, רבקה גובר, הדה בושס, עמלה עינת, עמליה כהנא-כרמון, רות אלמוג, שולמית לפיד, נאוה סמל ועוד ועוד. גם כאן, השילוב של בת נאמנה, המציגה יד ושם להוריה ולאחיותיה ברוח, מזמין את המעיין לראות בשני הכרכים צרור-מפתחות לשערי חייה. הקוראים את ספרה "מפתחות" בפרק על יעקב רבינוביץ, למשל, ייווכחו לדעת עד כמה מוטיב-המשפחה מנחה את דרך עיונה במוצאו של גיבור הספר "נדודי עמשי השומר" (תר"ץ) ובעמודים 48-49 היא פורשת את עץ-המשפחה של הגיבור: אביו, אמו, אבי אמו ואמה, אחיו הבכור, אחותו, וכל הקורים המקשרים את קורותיהם. שלשלת-היוחסין של עמשי מעלה לדבריה את "דמות הגיבור האידיאלי": הוא יליד הארץ, דור שלישי מצד הוריו שהם מצאצאי היהודים שעלו ממזרח אירופה.

ב. התייעוד כיייעוד – מוטיב המסע והמיפוי

נורית גוברין היא נוסעת גדולה: סקרנית, חקרנית, שומרת על הישן ומתענגת להכריז על החדש. כך היא עצמה ממוקמת באטלס ספרותנו "כמשמרות נטועים בפעלי אספות" [קהלת, י"ב 11].

כאמור, תפיסת התייעוד כיייעוד באה לה מבית-הוריה. מפעלה המכונס לפנינו יש בו מאמנות הקרטוגרפיה. ניתן לראות בו אטלס-ענק, הסוקר לא רק את הספרות העברית במרכזה הארצישראלי, אלא את כל קווי האורך והרוחב לחוגיהם, צירם הסמוי מן העין וקוטביהם. המושג "כתיבת-הארץ" מחזירנו אל בית-הספר הישראלי טרם מדינה, ששונה עם הקמתה לשיעורי "מולדת" לקטנים ול"גיאוגרפיה" לגדולים. [וראו מאמרה "גיאוגרפיה יהודית" כרך א' עמ' 87-89]. השיבה למושג זה יש בו טעם נוסטלגי לילדות. הדבר מתבטא גם ברשימתה הסוקרת את קום-המדינה כפי שעוצב בגיליון "דבר לילדים" [רם יתנופף דגל ישראל", הקמת המדינה ב"דבר לילדים", כרך ב' עמ' 68-73]. בכך היא ממפה לא רק את המתרחש בין הכא להתם – עצמאות מדינתנו נוכח אימי השואה באירופה – כי אם יוצאת לתור את העולם הגדול הקרוב (מצרים) והרחוק (סין) על עריו, נופיו והתקשרותם בזמן ובמקום לשיעורי המולדת הקרובה כאן ועכשיו.

בראיון שערך עימה חזי לסקלי המנוח, והנושא את הכותרת: "התפוחות נפלו קרוב"⁴, מספרת גוברין כי היא משתדלת לרתום את הווידיאו לשירות מי שיהיו עוד מעט העבר. בינתיים – נכון לשנת 1985 – לא הצליחה, וכדבריה:

"ניסיתי לשכנע את אנשי המדור לספרות לעשות מיפוי ותייעוד ממלכתיים ושיטתיים של כל הסופרים בני ה-70 פלוס בארץ. בעוד חמש-עשרה שנה [כלומר: היום. ר. פ.]. יגידו, אנחנו לא יודעים איך ש. שלום מדבר. הנה אין לנו שום סרט על שלונסקי או אלטרמן. יום אחד נרצה לדעת איך הסופרים שלנו דיברו, איך הם הניעו את הידיים, איך הם התלבשו, ולא יהיה לנו לאן לפנות. זה לא נראה לאף אחד כמשימה לאומית. כל הפוליטיקאים מתועדים עד הסוף. העובדה שלא מתעדים את אנשי הרוח, את המשוררים, היא החמצה עצומה, וכל שנה אנחנו מחמיצים יותר".

גם במחקריה, אודות גדולי יוצרינו הגברים, לא נפקד מסקירתה מקומה של רעיית-הסופר בחייו. [שופמן, ברנר, ש. בן-ציון, ברדיצ'בסקי ואחרים].

וככלל: גרעין המשפחה, הלא היא הזוגיות, נבחן שוב ושוב אפילו בשולי עשייתה כבוחרת, מביאה ומסכמת אנתולוגיות שעניינן סיפורים עבריים על זוגיות מראשיתה ["קפה חם בבקר", עקד גוונים 1995] ועד הגיעה לבגרות וזקנה ["תה עם לימון", סיפורים ושירים עבריים על זוגיות בין כסף לזהב, גוונים 1997]. גוברין מעמידה מוטיב מרכזי זה למבחן מתמיד, ומבחינה כמחקריה, שזורים

בני-תשחורת מתחילים עם ותיקים כסופי-שיער; מרכזיים וידועים עם שוליים ונידחים, אך חשובים לא-פחות. גם בהתמודדות עם חידת-היחיד היא מגייסת את ניסיון-חייה המפוכח ואת מודעותה לקשיי הגישור נוכח הסתירה האנושית הגדולה כשבכולם, לקריאתה, "מפעמת התקווה שאכן התשובה היא בכל זאת חיובית. "זהו האף-על-פי-כן נוסח ברנר המסייע בידיה תדיר ובכל תנאי להוציא מתוך מעז".

מאמרה על ספר שיריו של מירון איזקסון, ברחתי, דמיתי (הקיבוץ המאוחד, תשס"א) נקרא "משורר המשפחה"³ ואת שירו "למה מתחתן אדם" היא מציבה כפתיחת הקובץ "קפה למיטה". גם במאמרה הקצר הזה ניתן לזהות את התבנית האופיינית למכלול מחקרה: החיפוש העקשני אחר המפתח למשמעות; חפירה ארכיאולוגית חרוצה ושקדנית אחר כל רמות הפרשנות; ההכרה באפשריותן ובלגיטימיות שלהן

בעת ובעונה אחת "ואין אחת סותרת את חברתה".

גם מתוך מערכות של מתחים וניגודים מבחינה גוברין במעגלים וממפה אותם על ריבוי רכיביהם, תוך הישענות מוצהרת על המפתחות הביוגרפיים. היא מבחינה הן בבחינה והן בבחירה ומצליחה בפרשנותה לעגל את הציר המתוח בין הקטבים ולקרבו אל קו-המשווה, או, כלשונה אודות הקשר בין מסותיו של אהרון אפלפלד לבין סיפוריו: "הפרדוקס והניסיון להיחלץ ממנו".

כשמות ספריה, היא מאבחנת וממקמת את מקום הצריכה וחובשת אותה בראייתה המרפאת, ההרמונית המחברת בין שורשים לצמרות, בין תלישות להתחדשות, ותמיד – תמיד, כותבת את הארץ.

בוקר-בוקר, יום-יום, ועוסקת במלאכת-התייעוד, המיפוי, הליקוט והיצירה: תרצינה – תבואנה. לא תרצינה – היא תביאן בכוח-התמדתה הבלתי-נלאית. כדיוקנו של הנוסע הנודע בשירו של נתן אלתרמן⁵ גם היא כאמור נוסעת גדולה ואמיצה, ובשובה מדרכיה היא חשה לכתוב קורות מסעותיה "עלי ספר מילה בסלע". כך כתבה וכתבה, ועודנה כותבת, ותכתוב כל ימיה, בלי התעצלה, כי יש לה בלי סוף מה לכתוב ולכתוב, כאותו בנימין מטודלה.

מראי-מקום:

1. מסלול. ספר היוכל לישראל כהן במלאת לו שבעים וחמש שנה. תל-אביב עקד, תש"ס.
2. צביה כהן. תל-אביב: רותי בן-אור, תשנ"ב-1992.
3. מאזניים. ע"ו 1, אייר תשס"ב-אפריל 2002, עמ' 25-27.
4. העיר. כ"ג בתמוז תשנ"ה, 12 ביולי 1985, עמ' 32.
5. "מסעות בנימין מטודלה", בתוך: נתן אלתרמן (1966) ספר התיבה המזמרת, תל-אביב: מחברות לספרות, עמ' 7-11.

דברים אלה מתקשרים לתפיסתה כי "הכרת האיש אין בה ערוכה להבנת יצירתו, אבל בלעדיה תהיה ההבנה חסרה" ["חכמת הפרצוף", על מיכה יוסף ברדיצ'בסקי בזיכרונותיהם של בני זמנו, כרך א', עמ' 398-411, בצירוף דיוקנאותיו מאת אמיל אורליק (1916): קריקטורה (עמ' 398) ורישום דיות וצבע מים (עמ' 411)].

גוברין לוקחת על עצמה את אחריותו של אטלס, לא כעונש מיתולוגי כי אם כייעוד לאומי, ועל כך אנו משתאים בתודה ומברכים: תחזקנה הידיים. ובשונה מאטלס אין היא ניצבת במקום אחד. להיפך: כהיסטוריונית וכגיאוגרפית היא נוסעת גדולה, וארץ-ישראל היא, כאמור, נמל-מוצא הפלגותיה המופלאות למרחקים מי ישרם, על מנת לשוב אליה כאל נמל-בית ולקשור אל רציפיו כאל מרכז את תפיסתה העקבית והבלתי-מתפשרת. גם לתותחי הווייתנו אין היא מתירה להבריה את המוזות משולחן עבודתה. [וראו: "המוזות והתותחים", הצעיר, ורשה תרפ"ח, כרך ב' עמ' 43]. ולא שהיא מחכה להן: היא ניצבת על משמרתה

